

ASPECTE PRIVIND EVOLUȚIA SALARIILOR ȘI A VENITURILOR REALE ÎN TRANSILVANIA (1850-1914)

Iosif Marin Balog*

Abstract: *This presentation aims to reconstruct the evolution of the value of wages, as well as the analysis of real incomes, respectively the result of the relationship between wages and the evolution of prices.*

In studying the evolution of income over time, we will deal only with direct individual income in the form of salaries. We discussed data on the evolution of wages in agriculture and industry in the same period, referring of course to the average wages calculated according to statistical data and other sources of the time, more precisely, wages in mining and those paid in agriculture.

Given that for the region and the period studied the quantitative sources are poor and lacking in continuity over time, we proposed the following model of analysis: we took as a benchmark the values in the early 1850s and then at the end of each decade of the period 1870-1910 for which there are satisfactory data, we calculated separately the average monthly salary in industry (mining) and agriculture; we then reconstituted the prices for a number of commodities; we related the monthly salary to the prices of the respective products, the end of the decades: 1850, 1870, 1880, 1890, 1900, 1910; the results provide a partial quantitative picture of real incomes amid the economic developments in Transylvania in the second half of the 19th century and the beginning of the next.

One of the conclusions of this research is that in Transylvania the wages did not increase significantly during the whole period in question and the level from which it started was extremely low. The real value of wages decreased throughout the period until 1910, if we compare it to the evolution of prices.

Keywords: wages, real wages, prices, history of prices, Transylvania

Introducere

Faptul că 100 de coroane la valoarea din anul 1900 reprezintă azi echivalentul a aproximativ 703 Euro¹ are relevanță practică, doar în termeni pur cantitativi, comparativi. Din punct de vedere istoric este însă mult mai util și important de știut ce se putea cumpăra la 1900 cu cele 100 de coroane, de ce sumă avea nevoie lunar un individ pentru a-și asigura cele necesare, cât câștiga din munca salariată, ce putere de cumpărare avea respectivul salariu, cum au evoluat toate acestea?

Iată câteva probleme la care încercă să răspundă articolul de față pe baza surselor istorice specifice. Trebuie precizat de la bun început că este un demers dificil, dată fiind precaritatea datelor, iar rezultatele, poate nu sunt tocmai exacte în detaliile lor, datorită

* Cercetător științific II dr., Institutul de Istorie „George Barițiu” al Academiei Române din Cluj-Napoca; e-mail: iosif_balog@yahoo.de

¹ A se consulta în acest sens aplicația dezvoltată de Banca Națională a Austriei, disponibilă la: <https://www.eurologisch.at/docroot/waehrungsrechner/#/>, ultima accesare la 22 aprilie 2020.

necesității operării cu indicatori reconstituiți prin diverse aproximări și raportărilor exercițiul este util pentru istoria economică și socială, pentru că ne dezvăluie o imagine cât mai apropiată a nivelului și modului de trai din trecut, cel puțin cea parte care se baza pe valoarea banilor. Raportarea la modelele metodologice și de analiză empirică dezvoltate de istoriografia internațională de specialitate ne îndeamnă să credem că un asemenea demers este aplicabil și spațiului transilvan în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, până la Primul Război Mondial.

Parcurgând literatura de specialitate, se poate constata faptul că de-a lungul ultimelor decenii interesul pentru istoria prețurilor, a salariilor și a evoluției standardului de viață din trecut a cunoscut o continuă diversificare, mai ales în spațiul anglo-saxon, dar și peste ocean în SUA, studiile axându-se deopotrivă pe aspecte metodologice și pe analiza situațiilor concrete².

Analizând evoluțiile în durată lungă, una dintre concluziile care au fost larg împărtășite de către istoricii subiectului a fost aceea că în jurul anului 1500 Europa prezenta o uniformitate remarcabilă în privința nivelului veniturilor și a raportului dintre acestea și prețuri. E drept că, încă de pe atunci, Anglia și Țările de Jos aveau un nivel al salariilor reale ceva mai ridicat decât restul Europei, dar diferențele comparative erau relativ reduse. În următoarele trei secole salariile au cunoscut un declin în jumătatea central-estică a continentului, în vreme ce în regiunile nord-vestice au rămas, cu mici excepții, în general constante. Debutul primei Revoluții Industriale a determinat schimbări semnificative în privința nivelului salariilor și a ritmurilor de creștere ale acestora în valoare reală, ele reflectând, în ultimă instanță, extinderea în spațiu și timp a creșterii economice de tip modern. Pe acest fond s-a născut ceea ce istoricii economiei au numit „Marea Divergență”³, o adâncire a disparităților între țări și regiuni, acumularea unor decalaje care au fost apoi cu greu recuperate, în moduri și ritmuri diferite: în vreme ce în primele decenii ale Revoluției Industriale în Anglia și Țările de Jos salariile reale stagnează, apoi cunosc un ritm de creștere lentă, dar constantă încă din primele decenii ale secolului al XIX-lea, în restul țărilor vest-europene abia după 1870 se constată un ritm firav de creștere a veniturilor reale, în vreme ce în regiunile central-răsăritene acest fenomen debutează timid abia după 1900-1910 sau chiar după Primul Război Mondial⁴. Pentru a ilustra această realitate amintim în acest context doar faptul că la începutul secolului al XIX-lea salariile zilierilor din agricultură pe timpul iernii în Anglia erau deja mai ridicate decât ale unui meseriaș din oricare altă parte a Europei⁵. Fără îndoială, explicațiile privind accentuarea decalajelor de dezvoltare economică, creșterea disparităților în privința veniturilor și a standardului de viață sunt numeroase și extrem de

² A.H. Colle, R. Crandall, *The International Scientific Comitee on Price History*, „Journal of Economic History”, 24, (no. 3), 1964, p. 381–388; Henry Phelps Brown, Sheila V. Hopkins, *A Perspective of Wages and Prices*, London, 1981, 214 p.; Jan L. Van Zanden, *Wages and the Standard of Living in Europe 1500-1800*, „European Review of Economic History”, 3, 1999, p. 175–197.

³ Robert C. Allen, *The Great Divergence in European Wages and Prices from the Middle Ages to the First World War* [infra: *The Great Divergence ...*], „Explorations in Economic History”, 38, 2001, p. 413 și urm.

⁴ Robert C. Allen, *loc. cit.*, p. 413.

⁵ *Ibidem*, p. 432.

diverse⁶. În orice caz, majoritatea istoricilor sunt de părere că rolul tehnologiei și acumularea de capital au fost factorii determinanți în accelerarea modernizării în unele regiuni, dar și în acumularea decalajelor în altele. Robert C. Allen vine cu cea mai clară și convingătoare argumentație în acest sens⁷. El distinge cel puțin trei modele de dezvoltare în care rolul tehnologiei a fost determinant. În viziunea sa, țările bogate care au dispus încă de la început de tehnologii moderne și inovatoare au reușit să asigure sursa cea mai sustenabilă a creșterii productivității muncii și, ulterior, a nivelului veniturilor. Primul pas a fost creșterea ponderii raportului capital-forță de muncă, ceea ce a determinat o creștere evidentă a output-ului de capital per lucrător (cazul Marii Britanii, Statelor Unite, Olandei). Acest lucru s-a suprapus peste un sistem de instituții care au asigurat un cadru favorabil inovării tehnologice (patente, cercetare, inovare). Avansul tehnologic a fost favorizat și de capacitatea de a adapta avantajele la domenii care să asigure efecte rapide. Grupul acesta de țări a fost numit „zburătorii la înălțime” (high flyers)⁸. Al doilea grup de țări au fost „acumulatorii”. Ele au operat mai mult pe orizontală: rate înalte de capital-forță de muncă, care au realizat un nivel al productivității per muncitor mai redusă, însă acest lucru a fost treptat compensat de rolul capitalurilor din băncile de investiții. Astfel, raportul final capital-muncă a crescut și aici, încât diferențele față de țările din prima categorie s-au redus mult. Ca rezultat, transferul de tehnologie dintre cele două grupuri de țări a fost relativ facil; este cazul Germaniei, Belgiei, Franței, Norvegiei, Elveției⁹. A treia categorie include țările cu dezvoltare întârziată (Italia, Danemarca, Spania, ca și pe cele din Asia de sud-est: Japonia, Taiwan, Coreea). Aceste țări au reușit să-și asigure dezvoltarea auto-susținută prin acumularea de capital și mutarea funcțiilor de producție. De exemplu, Japonia a urmat o politică tehnologică specifică transpusă în industrializare bazată pe munca intensivă, rezultând o creștere neobișnuită a factorului total de productivitate.

În fine, mai există un grup de țări care nu au reușit să-și asigure importul de tehnologie avansată la un nivel suficient și la timp și nici nu au acumulat suficient capital pentru a-i ajunge din urmă pe ceilalți, încât a fost nevoie de o panoplie de politici guvernamentale, industriale și financiare al căror succes a depins de foarte mulți factori specifici fiecărei țări¹⁰.

Firește, rămâne în acest context esențială și întrebarea cum s-a sincronizat ritmul creșterii economice de tip modern cu cel demografic și mai cu seamă cu evoluția

⁶ Din bogata literatură de specialitate amintim în acest context doar patru dintre cele mai relevante lucrări: David S. Landes, *The Unbound Prometheus. Technological change and industrial development in Western Europe from 1750 to the Present*, Cambridge, 1969; Paul Bairoch, *Revoluția Industrială și sub-dezvoltarea*, Paris, Mouton, (Quatrième édition), 1974, în special p. 21–44, 149–168; Bogdan Murgescu, *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500–2010)*, Iași, Edit. Polirom, 2010, 528 p.; David. S. Landes, *Avuția și sărăcia națiunilor. De ce unele țări sunt atât de bogate, iar altele atât de sărace*, Iași, Edit. Polirom, 2013, 576 p.

⁷ Robert C. Allen, *Technology and the Great Divergence. Global Economic Development since 1820* [înfră: *Technology ...*], „Explorations in Economic History”, 49, 2012, p. 1–16; disponibil la: <https://pse.udoerasmus.files.wordpress.com/2017/01/allen-2012a.pdf>.

⁸ Robert C. Allen, *Technology ...*, p. 6.

⁹ *Ibidem*, p. 7.

¹⁰ *Ibidem*, p. 10.

veniturilor reale și creșterea nivelului de trai. Și în acest caz, modelele sunt extrem de diverse, de la țară la țară și chiar de la o regiune la alta. Răspunsul la aceste probleme a generat de asemenea numeroase polemici asupra modului cum trebuie analizată din punct de vedere istoric creșterea economică în durata lungă¹¹. Viziunea tradițională „malthusiană”, articulată și argumentată prin studiile de caz ale lui G. Clark, vede toate societățile caracterizate de o pendulare între perioade de creștere și scădere a populației, dar cu o creștere evidentă a veniturilor reale abia în ultima jumătate a secolului al XIX-lea¹². Viziunea „revizionistă” susține însă că acest fenomen s-a produs mult mai devreme, cel puțin în Anglia¹³.

Plecând de la cercetările mai vechi pe care le-am realizat asupra reconstituirii și analizei evoluției prețurilor în Transilvania pentru cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea până la Primul Război Mondial și a corelării acestora cu evoluția salariilor nominale¹⁴, ne propunem în cele ce urmează să abordăm chestiunea evoluției salariilor reale în aceeași perioadă.

Conceptul de venituri reale reprezintă rezultatul raporturilor dintre salarii și prețuri din care derivă puterea de cumpărare; studiate la nivelul unei durate în timp, ele trebuie raportate la unul sau mai mulți deflatori, iar analiza lor în perspectivă istorică reprezintă o chestiune de interes în primul rând, pentru că poate oferi indicii importante despre o sumă întreagă de aspecte precum: standardul de viață, mecanismele de distribuire a veniturilor în economie și societate, dar și aspecte precum relațiile de muncă, obiceiurile de consum etc. Firește, istoria prețurilor trebuie corelată și explicată ținându-se cont de contextul macro-economic și financiar-monetar, în vreme ce istoria salariilor implică necesitatea de a se lua în discuție problema productivității, cererea și oferta de forță de muncă, profilul ei, tehnologia, capitalul, costurile de producție, deciziile administrative ale agenților economici și ale statului și modul cum ele funcționează în această complexă ecuație¹⁵.

Pentru a fi relevante, studiile asupra relației dintre prețuri și venituri din perspectivă istorică trebuie realizate pentru durate medii de cel puțin câteva decenii. Pentru veacurile trecute, o condiție esențială pentru relevanța și acuratețea concluziilor este disponibilitatea datelor necesare în acest sens, care de multe ori lipsesc și trebuie reconstituite, astfel că pentru anumite cazuri devine o serioasă provocare metodologică.

¹¹ Un rezumat al acestor dezbateri la Jane Humphries, Jacob Weisdorf, *Unreal Wages ? Real Income and Economic Growth in England 1260-1850*, „EHES Working Paper No. 121”, December 2017; disponibil la: http://www.ehes.org/EHES_121.pdf

¹² G. Clark, *The Long March of History: Farm Wages, Population and Economic Growth, England 1209-1869*, „Economic History Review” 60, 2007, p. 97–136.

¹³ J. De Vries, *The Industrious Revolution: Consumer Behavior and the Household Economy*, New York, Cambridge University Press, 2008; S.N. Broadberry, B. Gupta, *The Early Modern Great Divergence: Wages, Prices and Economic Development in Europe and Asia, 1500-1800*, „Economic History Review”, 59, p. 2–31.

¹⁴ Iosif Marin Balog, *Prices, wages and consumption in Transylvania between 1850-1914. Trends and developments in rural and urban areas* [infra: *Prices, wages ...*], „Romanian Journal of Population Studies. Supplement”, V, 2011, p. 49–85.

¹⁵ Peter Scholliers, *Introductory Remarks: Comparing Real Wages in the 19th and 20th Centuries*, în vol. *Real Wages in 19th and 20th Centuries Europe. Historical and Comparative Perspectives* [infra: *Real Wages ...*], ed. Peter Scholliers, p. 10 și urm.

Așadar, cea mai simplă definiție a ceea ce înseamnă salariul real relevă că acesta reprezintă salariul nominal raportat la indicele prețurilor de consum, iar pentru a fi reconstituit în timp este nevoie de stabilirea unor deflatori pentru salariul nominal, ținând cont de faptul că inflația cu ritmurile ei specifice reprezintă o realitate a lumii economice din toate timpurile. Deflatorii pentru perioade lungi pot fi valoarea argintului sau a aurului, însă realitatea este că aceștia nu sunt suficient de relevanți dacă dorim să raportăm valoarea veniturilor reale la puterea de cumpărare pentru asigurarea unui anumit standard de existență. Un singur deflator însă nu este suficient de relevant, fiind nevoie de „un coș de produse” care să reflecte practicile și obiceiurile de consum. Este nevoie și de stabilirea unui raport de bunăstare (wellfare ratio)¹⁶ care reprezintă raportul dintre câștigul anual și costul unui coș de consum la limita sărăciei pentru un individ sau o familie, practică ce a existat și în secolul al XIX-lea, după cum vom vedea mai jos.

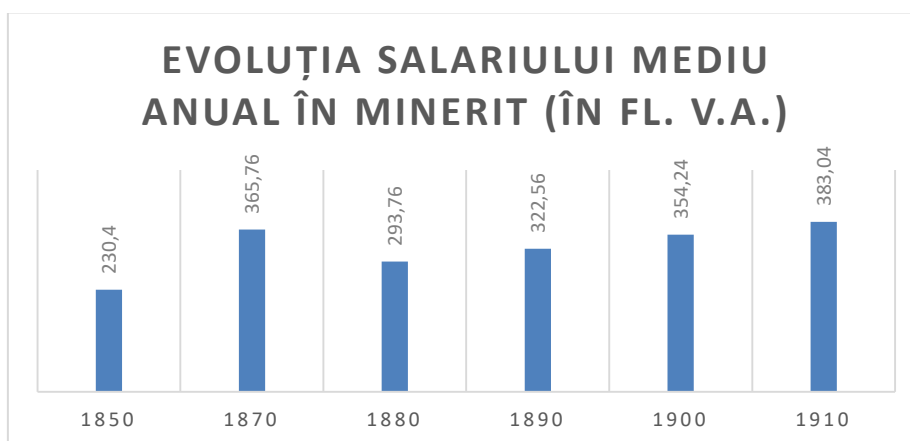
Plecând de la aceste repere metodologice, am încercat aplicarea lor la evoluțiile specifice din spațiul Transilvaniei în perioada 1850-1914. În studierea evoluției în timp a veniturilor (nominale și reale) ne vom ocupa numai de veniturile individuale directe sub formă de salarii. Alte surse de venituri, alături de salarii, includ venituri monetare și non-monetare, însă ele sunt extrem de dificil de reconstituit și cuantificat pentru perioada la care ne referim. Vom lua în discuție date privind evoluția salariilor în agricultură și industrie, referindu-ne desigur la salariile medii, calculate după datele statistice și alte surse ale vremii¹⁷, mai precis salariile din minerit, respectiv cele din munca plătită în agricultură (zilieri). Motivul pentru care am ales cele două cazuri este că aici avem cele mai credibile și complete date și ele reflectă atât realitățile din spațiul rural, cât și pe acelea din urban. De asemenea, pentru comparație am selectat datele privind evoluția salariilor în cazul altor două categorii sociale: învățătorii și unii funcționari din administrația de stat. Mai trebuie precizat și faptul că aceste date oferă o ilustrare cantitativă la nivel macro, ne-nuanțată de specificități locale sau conjuncturale.

Salariile în minerit. Ca și în alte domenii, în trecut aceste salarii erau extrem de oscilante și inegale, atât la nivel regional, cât și la nivel de ramură. Astfel, în Transilvania, în anii '50-'70 ai veacului al XIX-lea, în ramura carboniferă media salariului era de 0,80 fl./zi, în minele de fier, de 0,70 fl./zi, iar în mineritul metalelor prețioase undeva la 0,50-0,60 fl./zi. Diferențele erau destul de mari chiar la nivelul aceleiași ramuri: la minele de cărbune ale StEG-ului din Banat, salariul mediu zilnic era de 1,10-1,20 fl./zi, pe când la Ilieni, o mină aflată în proprietatea Societății de Mine și Furnale de la Brașov, un muncitor nu primea mai mult de 0,60 fl./zi. În același timp, la furnalele Tezauriatului de la Govășdia, salariul mediu zilnic era de 0,85-0,90 fl./zi. La exploatarea metalelor prețioase de la Săcărâmb un muncitor lua în medie 0,70 fl./zi, iar la Roșia Montană, doar 0,50 fl./zi etc. Spre comparație, un muncitor necalificat la construcțiile de cale ferată câștiga, în medie, 0,50-0,80 fl./zi, în timp ce un meseriaș dulgher tocmit pentru construcția unei case trebuia plătit cu cel puțin 1,25 fl./zi plus mâncare.

¹⁶ Potrivit lui Robert C. Allen, o rată de bunăstare mai mare de 1 indică situarea deasupra limitei de sărăcie, în vreme ce un raport de sub 1 arată că familia se află sub nivelul limitei de sărăcie. Întreaga metodologie, Robert C. Allen, *The Great Divergence ...* p. 419.

¹⁷ Metodologia de calcul este explicată în cazul fiecărui grafic.

Începând cu mijlocul anilor '70, după declanșarea crizei economice, salariile din minerit și metalurgie au cunoscut o scădere vizibilă pe fondul reducerii consumului și a producției. În explicarea acestui aspect trebuie să ne gândim că în vremea respectivă mecanismele de constituire a salariului erau în întregime la latitudinea antreprenorilor și a pieței, în funcție de diversele ramuri economice, rolul statului fiind minimal în acest sens. În termeni reali însă, scăderea din acest deceniu nu a fost atât de dramatică precum am crede și trebuie să ne gândim că din punctul de vedere al evoluției florinului și a prețurilor, deceniul respectiv a fost o perioadă deflaționistă. Analizând datele cantitative, constatăm că scăderea salariului zilnic în minerit și siderurgie pe teritoriul căpitanatului miner Zlatna în intervalul 1874-1880 a fost în medie de 32%, în timp ce pe teritoriul căpitanatului Oravița procentul a fost de doar 2%. Explicația pentru această diferență poate consta și în faptul că pe teritoriul căpitanatului minier al Zlatnei existau preponderent mine de stat care s-au confruntat cu grave probleme în această perioadă, unele fiind chiar nevoite să-și sisteze producția. În schimb, în cazul remunerației zilnice a femeilor din aceleași ramuri industriale, se constată în această perioadă o creștere a salariilor cu 1-2%, nivelul general al acestora fiind însă cu mult mai scăzut decât cel al bărbaților¹⁸. Revirimentul salariilor din minerit și siderurgie s-a produs abia după anii 1885, când se constată o relativă creștere pentru ca aceasta să devină mai evidentă în deceniul 1901-1910.

Surse: datele au fost prelucrate după următoarele surse: pentru anul 1850 *Taffeln zur Statistik der österreichischen Monarchie*; pentru ceilalți ani: *Magyar Statisztikai Évkönyv, Szerkesztési és Kiadja, az Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal*, Budapest, 1875, IV, p. 90-91; 1880, IV, p. 12-13; 1885, IV, p. 12-13; 1900, p. 130; 1905, p. 135; 1910, p. 134.

Notă: După anul 1900, mijlocul oficial și exclusiv de plată devine coroana. Pentru a facilita comparațiile, am exprimat valorile după vechea monedă fl.v.a. Această conversie se va regăsi și în următoarele grafice.

¹⁸ Anita Bindreiter, *Die Frauen- und Kinderarbeit im Bergbau- und Hüttenwesen Österreich-Ungarns von 1854 bis 1914*, Wien, Diss, 1988, p. 61.

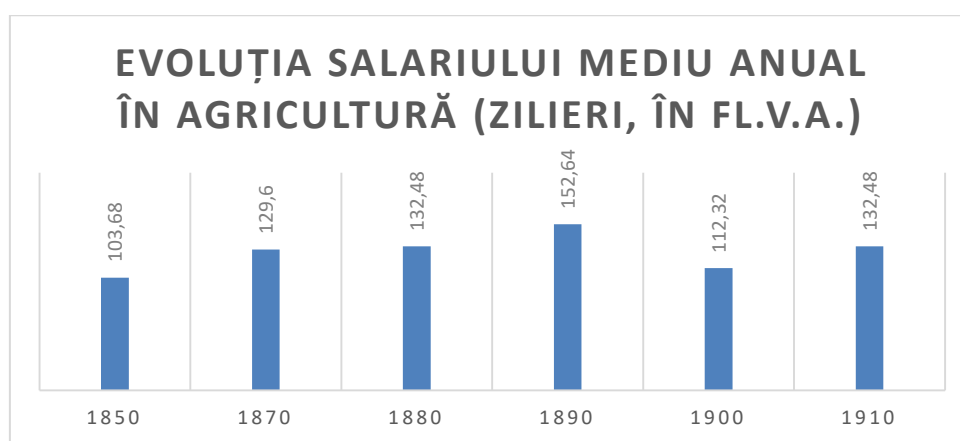
Salarii în agricultură. Deși poate părea surprinzător, datele privind munca plătită zilierilor din agricultură sunt mult mai numeroase și acurate, începând cu anii 1870. Pentru perioada 1850-1867 ele au un caracter mai general, însă îngăduie o reconstituire destul de fidelă. Astfel, analiza datelor revelă faptul că pentru perioada 1875-1880 valoarea medie a unei zile de muncă în agricultură se situa, în cazul bărbaților, undeva între 0,25 și 0,68 de fl. pe zi, plus hrana aferentă, care era calculată la aproximativ 0,20-0,25 de fl. pe zi. Femeile primeau între 0,19-0,43 fl. pe zi, iar copiii între 0,16-0,40 fl., la care se adăuga hrana. Desigur, avem de-a face cu diferențe regionale evidente: dintre regiunile studiate, cele mai bune salarii erau în această perioadă în zona Brașovului, urmată de zona Clujului, în timp ce Târgu Mureșul sau Sibiu prezentau întotdeauna valori mai mici. Nu trebuie omis din vedere faptul că discutăm despre salarii medii, la calculul lor luându-se în considerare valorile din cele patru anotimpuri, așa încât trebuie să ne gândim că diferențele dintre valoarea unei zile de muncă de vară și a uneia de iarnă era de 40-50%, uneori chiar de 60-70%. Oricum, ierarhia zonelor amintite și studiate în privința valorii medii nu se schimbă, chiar dacă includem aceste aspecte.

Intervalul 1881-1885 se caracterizează printr-o relativă creștere a salariului zilnic în agricultură, cea mai evidentă tendință fiind în zona Clujului, unde se constată o mărire destul de sesizabilă față de intervalul anterior a salariilor, inclusiv în cazul femeilor și al copiilor. Astfel, față de valori medii de 0,40 fl. pentru o zi de muncă în anii 1875-1880, perioada 1881-1885 marchează o creștere care se apropia de 0,60 fl., deci cu aproximativ 50%, valoare extrem de ridicată și care nu se regăsește în alte regiuni ale Transilvaniei. Explicațiile acestei creșteri rezidă, credem, în condițiile și evoluțiile economice specifice regiunii. Se știe că începând cu anii 1880 Clujul a intrat într-o perioadă de avânt economic, materializat în înființarea de noi întreprinderi, de un boom al construcțiilor imobiliare în oraș și de proiecte majore de investiții în liniile ferate de interes local (între care linia ferată Cluj-Apahida-Dej), care au absorbit un volum important din forța de muncă disponibilă în regiune, direcționând-o dinspre sectorul agricol spre cel al construcțiilor feroviare, în industrie și construcții.

Anii 1895-1900 nu au adus schimbări în privința salariilor muncitorilor agricoli; oscilațiile și ritmurile denotă o relativă stabilitate a acestora, înregistrându-se totuși o slabă tendință de scădere. Înființarea a două importante fabrici de zahăr, prima în 1889 la Bod, iar cea de-a doua în 1894 la Târgu Mureș, a antrenat numeroși muncitori agricoli din aceste regiuni în procesul de cultivare a materiei prime, sfecla de zahăr, însă din cauza unei presiuni exercitate de abundența mâinii de lucru generată de creșterea demografică de la finele secolului al XIX-lea nu s-a ajuns la o creștere a salariilor. Între 1900 și 1910 salariile zilierilor din agricultură au crescut în medie cu 17% în Transilvania, o creștere modestă în comparație cu media la nivelul Ungariei, care era de aproximativ 40%¹⁹. La aceasta trebuie adăugat faptul că respectiva creștere s-a făcut în condițiile unor scumpiri semnificative la toate produsele, așa încât valoarea veniturilor reale la această categorie socială a scăzut mult. De altfel, analiza graficului pentru această perioadă de 60 de ani relevă o creștere extrem de modestă a veniturilor salariale, de doar 27,77%. Procesele au fost similare și în alte provincii ale Monarhiei, ele datorându-se

¹⁹ Bernát István, Bud János, Gärtner Henrik, et al., *A Drágaság*, Budapest, 1912, p. 257.

unor factori economico-demografici, în primul rând, presiunea demografică și abundența mâinii de lucru în condițiile slabei industrializări. Ca termen de comparație, în Galiția în jurul anului 1900 salariile în sectorul agrar erau în medie de 58-60 cr./zi, în vreme ce în Austria de Jos un zilier primea 121 cr./zi, iar în Tirol 109 cr./zi²⁰. Diferențierile și schimbările în timp apar semnificative dacă la comparăm cu situația din jurul anului 1855, când prețul unei zile de muncă era de 44 cr./zi în Transilvania, 40 în Austria de Jos și doar 20 cr./zi în Boemia²¹. Practic, pentru a doua jumătate a secolului al XIX-lea, asistăm la trei faze principale în care are loc o scădere evidentă a salariilor reale: 1843-1857; 1877-1882; 1907-1913. Fără îndoială, în cazul zilierilor din agricultură, factorul demografic a avut un rol important, volumul în creștere al acestei categorii menținând și accentuând presiunea asupra nivelurilor salariale în condițiile în care exista o supra-ofertă de forță de muncă ce nu putea fi absorbită de alte domenii.

Surse: Pentru anul 1850: *Taffeln zur Statistik der Österreichischen Monarchie. Neue Folge*; pentru anii 1875-1890: *Magyar Statisztikai Évkönyv, Szerkesztési és Kiadja, az Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal*, Budapest 1877-1891. Pentru ceilalți ani, datele au fost prelucrate după următoarele surse: *Mezőgazdasági Munkabérek Magyarországon 1893-ban Összeállította a Földmivelésügyi M. Kir. Ministerium*, Budapest, 1894; *idem 1910. Évben*, Budapest, 1911.

Notă: Până la 1890, valorile reprezintă rezultatul mediu anual obținut prin calcularea valorii zilei de muncă în funcție de lunile anului, iar datele statistice au fost culese din rapoartele trimise de orașele respective către Ministerul industriei și comerțului și apoi prelucrate de Institutul regal ungar de statistică și incluse în Anuarul Statistic Maghiar.

După 1890, valorile reprezintă media calculată de noi a datelor pentru fiecare anotimp publicate într-o serie de lucrări speciale (vezi mai sus) și se referă la întregul comitat unde se afla orașul în cauză.

De menționat că diferența dintre valoarea unei zile de muncă dintre vară și iarnă era de 60-70%. Pentru o imagine globală am optat pentru media anuală a celor patru anotimpuri.

Ceea ce mai trebuie remarcat este că diferența dintre plata pentru o zi de muncă cu mâncare și una fără este de aproximativ 25 de cr., care erau socotiți ca și cost al alimentelor pentru o zi.

²⁰ Klemens Kaps, *Ungleiche Entwicklung in Zentraleuropa Galizien zwischen überregionaler Verflechtung und imperialer Politik (1772–1914)*, Böhlau Verlag, 2015, p. 80.

²¹ Ernst von Schwarzer, *Geld und Gut in Neu Österreich*, Wien, 1857, p. 150.

Desigur, se impun o serie întreagă de nuanțări: în primul rând, diferențele regionale erau semnificative, iar procesul de uniformizare și recuperare a decalajelor a fost mai limitat în comparație cu provinciile caracterizate de un grad mai avansat de industrializare²². La acestea s-au adăugat specificitățile agricole de la o zonă la alta, practicile în privința remunerării etc. Cum precizam anterior, am operat doar cu datele ce reflectă plățile directe în numerar ale zilierilor. Categoria *servitorilor agricoli*, de asemenea angajați sezonier sau anual, era plătită într-un sistem mixt: monetar și în produse, forme de remunerare care modifică în bună măsură structura veniturilor. Spre exemplu, plata anuală a unui servitor agricol în comitatul Hunedoara consta din: 60-70 fl./an, 100 l. grâu, 600 de porumb, 20 l. de fasole, sare, lemne de foc, un porc ținut, loc de cucuruz (nespecificată suprafața)²³. În zona Clujului, mai precis în Câmpie, un servitor anual era plătit cu 60-72 fl. „bani gata”; 10-12 hl. cereale, 12 kg de brânză, 12 kg de slănină, 20-24 l. de palincă, 20-30 l. de fasole, un purcel (totul socotit în bani făcea 180-200 fl). Se poate aprecia că un asemenea lucrător își putea asigura pe această cale o bună parte din cele necesare traiului de zi cu zi²⁴.

Salariile învățătorilor. Dacă în cazul primelor două categorii analizate, modul de formare a salariilor a fost unul generat de mecanismele pieței, de legile cererii și ofertei, în cazul învățătorilor și al funcționarilor, rolul determinant l-a avut statul prin mecanismele și politicile specifice. Nu vom insista în acest context asupra acestor aspecte, ele constituind obiectul a numeroase și îndelungate preocupări ale istoricilor.

Și în cazul salariilor învățătorilor, stabilirea nivelurilor acestor venituri este extrem de dificilă, mai ales pentru perioada anterioară anului 1868. Deși legea nr. 29 din 1850 privind principiile de organizare a învățământului în Transilvania²⁵ statua obligativitatea învățământului elementar în limba maternă, pentru copiii între 6 și 12 ani, egalitatea în privința accesului în învățământ, precum și cotelul statului și a bisericii în ceea ce privește politica școlară, nu se asigura și necesara finanțare a învățământului elementar din partea statului. Rămânea, așadar, în sarcina comunităților locale să finanțeze și să gestioneze o problemă cu multiple implicații economico-sociale. Astfel, nivelul salarizării învățătorilor prezenta discrepanțe majore de la o comunitate la alta. Cercetările relevă pentru perioada neoabsolutistă și liberală un ecart al salariilor situat între 40-200 fl./an²⁶, astfel că încât putem aproxima valoarea medie pentru această perioadă undeva la 120 fl./an, la care se adăugau celelalte forme de remunerare: lemne de foc, produse agricole etc.

²² Max Stephan Schulze, *Regional Income Dispersion and Market Potential in the late 19th Century Hapsburg Empire*, p. 22–26; disponibil la: https://www.researchgate.net/publication/43642583_Regional_income_dispersion_and_market_potential_in_the_latenineteenth_century_Hapsburg_Empire, ultima accesare: 27 aprilie 2020.

²³ *Mezőgazdasági Munkabérek Magyarországon 1893-ban Összeállította a Földmívelésügyi M. Kir. Ministerium*, Budapeșt, 1894, p. 147.

²⁴ *Idem*, anul 1895, p. 147.

²⁵ Legea nr. 29 din 1850, „Buletinul guberniului provincial pentru Marele Principat al Transilvaniei”, 1851, p. 67–69; Teodor Pavel, *Date privind legislația școlară din anii neoabsolutismului în Transilvania (1849–1860)*, „Lucrări științifice”, Seria B, Oradea, 1970, p. 238–239.

²⁶ Simion Retegan, *Satul românesc din Transilvania ctitor de școală 1850–1867*, Cluj Napoca, Edit. Echinox, 1994, passim.

Începând cu anul 1868 legea învățământului stabilea un nivel minim al salariilor la 300 de fl. anual, pe lângă asigurarea locuinței, lemnului de foc și a unui mic lot de teren pentru cultivare. Cu toate acestea, în realitate acest nivel nu era nici pe departe atins în majoritatea școlilor elementare din Transilvania.

O analiză comparativă relevă faptul că în deceniul opt al secolului al XIX-lea venitul anual al unui învățător era în cel mai bun caz doar la nivelul dublu față de un zilier; nu întâmplător, învățătorii erau numiți „zilierii națiunii”²⁷. Situația salarizării învățătorilor a făcut obiectul unor intense dezbateri politice, mai ales începând cu anii 1880, în Parlament existând numeroase interpelări și rapoarte pe această temă. Situația deplorabilă a salarizării din învățământ poate fi ilustrată de constatarea lui Géza Polányi care în 1893, cu prilejul dezbaterilor privind noua lege a salarizării, prezenta un nivel anual al cheltuielilor unui învățător cu 3 copii care se situa la 543 fl./an, așadar nivelul salarizării învățătorilor din școlile elementare nu acoperea nici pe departe aceste nevoi elementare²⁸.

Conform legii XXVI din 1893 s-a stabilit o nouă grilă de salarizare²⁹, inclusiv pentru învățători, iar între 1887-1897 salariile au mai crescut în medie cu 20-30%, dar legea nici de data aceasta nu era aplicată în privința prevederilor privind salarizarea. Au urmat și alte măsuri legislative de creștere a salariilor în învățământ, cea mai semnificativă schimbare survenind prin legea XXVI din 1907, care stabilea nivelul de salarizare a învățătorilor cuprins între 800-1400 de coroane (400-700 fl.), în funcție de pregătire și vechime, învățătorii din școlile de stat fiind cuprinși în categoria funcționarilor publici³⁰. Astfel, la nivel statistic, salariile medii ale învățătorilor plătite în bani în școlile confesionale erau de 741 coroane, la care se adăugau bani de chirie între 100-375 de coroane, precum și plata în produse, de asemenea estimată între 85 și 252 de coroane³¹. De menționat că existau diferențe semnificative între diferitele tipuri de școli confesionale: dacă într-o școală izraelită salariul era de 1095 coroane, în școlile greco-catolice salariul era de doar 592 coroane, respectiv 657 coroane în cele ortodoxe³². Sigur, dacă privim în ansamblu evoluția salarizării în învățământul elementar dintre 1850-1913, constatăm o creștere care exprimată în procente pare spectaculoasă (359,58%, vezi graficul), însă raportată la scumpirile succesive, ea nu a îmbunătățit decât în mică parte standardul de viață al acestei categorii sociale, în condițiile în care nevoile necesare pentru o familie de învățători erau estimate în 1906-1907 la suma de 1019 coroane pe an³³.

²⁷ János Mazsu, *The Social History of the Hungarian Intelligentsia 1825-1914*, Boulder and New York, Columbia University Press, 1997, p. 145.

²⁸ *Ibidem*, p. 149.

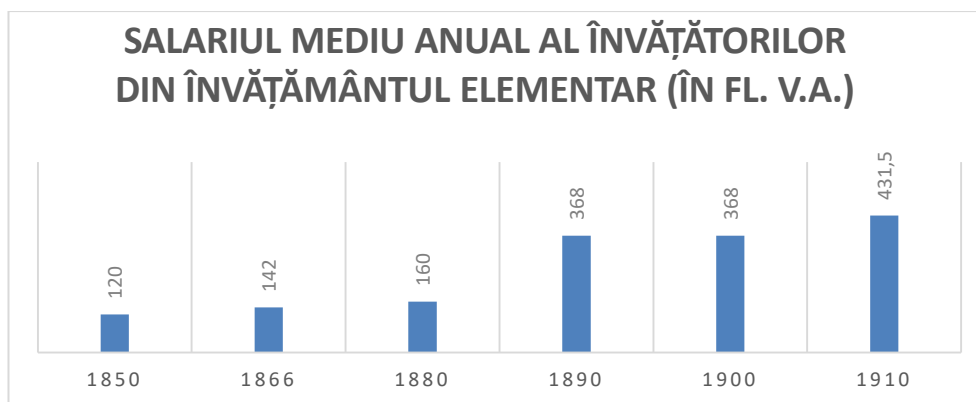
²⁹ Legea din 1893 disponibilă la: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=89300004.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fkeyword%3DIV%2520%25201893>, accesat la 27 aprilie 2020. Conform legii, învățătorii erau cuprinși în clasa a IX-a de salarizare, ceea ce însemna un salariu anual de 1.100-1.300 fl.

³⁰ János Mazsu, *op. cit.*, p. 150-152.

³¹ *Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat, 31. kötet. A Magyar Korona Országai Népoktata sügvenek Feljódése*, Budapest, 1913, p. 88.

³² *Ibidem*.

³³ Cf. János Mazsu, *op. cit.*, p. 153.

Surse: datele medii au fost prelucrate astfel: pentru anul 1850 estimările calculate după documentele publicate la: Simion Retegan, *Satul românesc din Transilvania cîtor de școală 1850-1867*. Pentru 1866: *Hivatalos Statisztikai Közlemények*, Pest, 1869, p. 404; pentru 1880-1900 după János Mazsu, *op. cit.*; pentru 1910 după *Magyar Statisztikai Közlemények, Uj sorozat, 31. kötet. A Magyar Korona Országai Népoktata sügyenek Feljödése*, Budapest, 1913.

Salariile funcționarilor. În secolul al XIX-lea, în Monarhia Habsburgică costurile cu administrația și sistemul birocratic au crescut în mod constant, fiind mai mari decât cheltuielile militare: spre exemplu, dacă în 1848 ele se cifrau la 55.229.597 fl., în anul 1857 ajung la impresionanta sumă de 162.336.244 fl.³⁴

După instituirea regimului administrației neoabsolutiste, s-a realizat cea mai amplă reformă administrativă la nivelul întregului Imperiu și pentru fiecare provincie în parte³⁵. Tot acum s-a instituit un nou sistem de salarizare pentru toate categoriile administrativ-birocratice, realizându-se o serie de creșteri salariale la toate nivelurile, de la înalții funcționari până la categoriile inferioare, așa-numiții „kleinen Honorationen auf dem Lande”. S-a instituit un sistem cu 12 clase de salarizare, de la nivelurile cele mai înalte ale administrației imperiale, până la cele de la nivelul provinciilor (Kronland) și al comunităților locale. Sistemul prevedea clar atât salariile directe, cât și celelalte forme complementare: locuință gratuită, lemne de foc, sumă pausală pentru îmbrăcăminte,

³⁴ Waltrud Heindl, *Bürokratie und Verwaltung im Österreichische Neoabsolutismus*, „Österreichische Osthefte”, Wien, Jahrgang 22, Heft 3, 1980, p. 240.

³⁵ *Reichsgesetz Blatt*, [RGBl], nr. 10, 1853, p. 65 și urm.; pentru Transilvania, RGL nr. 141 din 4 iunie 1854, p. 513 și urm. De asemenea, în detaliu la: E.A. Bielz, *Handbuch der Landeskunde Siebenbürgens*, Hermannstadt, 1857, passim. Dintre analizele mai recente: Lóránd Mády, *Reforma împărțirii politico-administrative a Transilvaniei în deceniul neoabsolutist*, în vol. *Schimbare și devenire în istoria României*, coord. Ioan Bolovan, Sorina Bolovan, Cluj-Napoca, Academia Română – Centrul de Studii Transilvane, 2008, p. 117–128; Idem, *Les Réformes concernant la division politico-administrative de la Transylvanie dans le décennie néo-absolutiste*, „Transylvanian Review”, vol. XVII, No. 1, spring 2008, p. 79–89; idem, *Die Modernisierung der Verwaltung und das Beamtentum in Siebenbürgen zur Zeit des Neoabsolutismus*, „Transylvanian Review”, nr. 1/2010, p. 22–31.

sumă pentru mijloace de deplasare etc³⁶. Firește, cel mai mare salariu îl avea guvernatorul provinciei cuprins în clasa a III-a de salarizare cu suma de 8.000 fl./an³⁷. La nivelul administrației locale, șeful districtului avea un salariu de 2.500 fl./an, iar administratorul de cerc (echivalentul comitelui suprem) era încadrat în clasa a VIII-a de salarizare cu un venit de 1.200 fl./an. Categoriile funcționării inferioare erau însă mult mai prost plătite: de pildă, un cancelist nu primea mai mult de 300 fl./an, la fel cum un tânăr practicant debutant câștiga cel mult 200 fl./an. Aceasta în condițiile în care în deceniul neoabsolutist asistăm la creșteri generalizate ale prețurilor, la scumpirea traiului în general³⁸. Până la dualism s-au realizat o serie de reajustări ale salariilor funcționarilor pe fondul presiunilor, însă ele nu au fost semnificative.

În primele decenii de după instituirea sistemului dualist, salariile funcționarilor au crescut într-un ritm modest. Astfel, spre 1880 salariul mediu al funcționarilor comitatensți era de 621,60 fl.; salariul a peste 40% din angajații din administrație erau sub 500 fl./an, în vreme ce doar 17,6% dintre aceștia câștigau peste 1.000 fl./an³⁹. Cel mai puțin câștigau medicii veterinari (207 fl.), medicii de comitat aveau un venit de 354 fl./an, notarii 1128 fl., iar jandarmii în jur de 1000 de fl./an⁴⁰.

O creștere semnificativă a salariilor funcționarilor s-a realizat prin legea IV din 1893⁴¹, mai ales pentru categoriile celor cu salarii mici de la nivel comitatens și municipal. O nouă creștere s-a realizat prin legea LVIII din 1912 care a instituționalizat un sistem de ajutor guvernamental pentru creșterea salariilor, prin care orașele au primit suma de 5 milioane de coroane începând cu anul 1913⁴².

Ceea ce se poate constata din analiza salariilor nominale ale diverselor categorii de funcționari este faptul că, în cei 60 de ani analizați, salariile au crescut mult mai semnificativ decât în cazul oricăror categorii din economia reală. Am dat aici cazul comiților supremi care înregistrează o creștere de 373% (vezi graficul), însă și celelalte categorii înregistrează creșteri semnificative: notarii, magistrații, personalul medical etc. Astfel, în ansamblu, veniturile lor erau de 5-8 ori mai mari decât ale muncitorilor industriali sau ale zilierilor agricoli, așa încât, în ciuda scăderii puterii de cumpărare, o parte dintre ei își puteau asigura fără probleme nivelul mediu de trai⁴³. Totuși un procent

³⁶ Franz Joseph Schopf, *Die organische Verwaltung des österreichischen Kaiserstaates in ihren seit Jahrhundert erfolgten Reformen und in ihrer gegenwertigen Verfassung mit einer tabellarischen Übersicht der Ober- und Unterbehörden aller öffentlichen Verewaltungszweige in ihrem Wirkungskerise, Amtssitze und Personal Status dargestellt*, Pest, 1859, passim.

³⁷ Waltrud Heindl, *loc. cit.*, Anexa III, p. 254.

³⁸ Ernst von Schwarzer a calculat în anul 1857 costurile de întreținere pentru așa-numiții „Kleinen Honorationen auf dem Lande” dintr-o familie medie la suma de 500 fl./an, ceea ce însemna că un mare număr de funcționari inferiori din administrație se plasau sub acest nivel. Vezi detaliile la: Waltrud Heindl, *loc. cit.*, p. 241–242.

³⁹ János Mazsu, *op cit.*, p. 154.

⁴⁰ *Ibidem*.

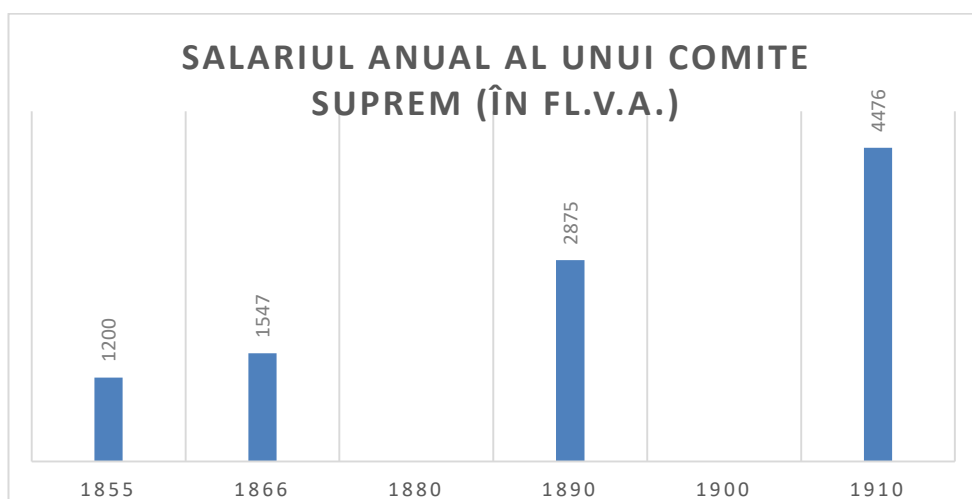
⁴¹ Vezi mai sus, nota nr. 29.

⁴² János Mazsu, *op. cit.*, p. 163 și urm.

⁴³ Analiza pe cazul Ungariei este revelatoare în acest sens. Vezi János Mazsu, *op. cit.*, p. 174 și urm.

semnificativ a rămas sub pragul sărăciei în condițiile scumpriilor spectaculoase de după 1907.

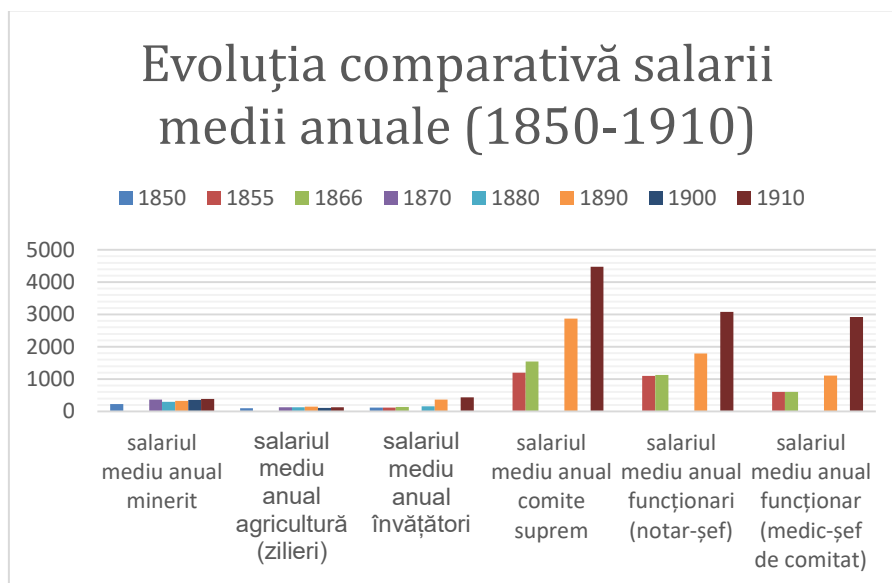
Firește, în cazul tuturor categoriilor am analizat doar veniturile directe sub formă de salarii, de vreme ce veniturile non-monetare sunt extrem de greu de reconstituit. Cert este faptul că majoritatea celor angajați, fie că vorbim de mineri, zilieri sau chiar învățători, își asigurau o parte din venituri din surse alternative salariilor: plata în produse, schimbul în natură, producția proprie de bunuri agricole care au continuat să aibă o contribuție semnificativă la formarea veniturilor, în ciuda faptului că spre finele secolului al XIX-lea sursele și modurile tradiționale de venituri își reduc ponderea. Societatea modernă industrială s-a reasezat în mod fundamental pe valoarea și funcționalitatea banilor: banii au câștigat însemnătate și utilitate nu numai în lumea urbană, ci și în cea tradițională rurală. Spre exemplu, este știut faptul că produse precum tutunul, zahărul cafeaua, atât în lumea urbană, cât și în cea rurală, puteau fi procurate numai pe bani și astfel omul rural a resimțit nevoia de alte numeroase bunuri „de la oraș” care numai pe bani se puteau procura⁴⁴.

Surse: pentru 1855: Waltrud Heindl, *Bürokratie und Verwaltung im Österreichische Neoabsolutismus*, „Österreichische Osthefte”, Anexa; pentru anii ulteriori: János Mazsu, *op cit.*, Anexe.

Treptat „lucrătorul pe bani” și-a câștigat suveranitatea de consumator și posibilitatea de a-și organiza gospodăria după resursele și priceperea sa, însă a devenit tot mai dependent de comerț și astfel tot mai influențat de bani și de fluctuațiile de prețuri.

⁴⁴ Vezi în acest sens deosebit de interesantele reflecții ale lui R. Sandgruber, *Was kostet die Welt? Geld und Geldwert in der österreichischen Geschichte*, „Geld. 800 Jahre Münzstätte Wien” (Hrsg.) Wien, Wolfgang Häusler, 1994, p. 192 și urm.

Sursa: după valorile graficelor de mai sus.

Veniturile reale. Salariile reale recalculat în termenul puterii de cumpărare au influențat și au fost influențate de evoluția prețurilor. Nu vom mai insista în acest context asupra evoluției prețurilor în perioada 1850-1910, chestiune pe care am abordat-o într-un studiu special⁴⁵. Este însă absolut necesar în acest context să aruncăm o privire asupra evoluției inflației în perioada studiată, adică asupra modului cum moneda în circulație, florinul, apoi coroana, au evoluat față de indicatorii standard ai vremii – valoarea argintului, apoi cea a aurului. Trebuie de la bun început precizat că florinul și apoi coroana au fost monede stabile, în ciuda unor puseuri inflaționiste temporare. Un rol deosebit în menținerea stabilității monedei l-a avut Banca Națională Austriacă (după 1878 Banca Austro-Ungară), desigur în corelare cu politicile guvernamentale⁴⁶.

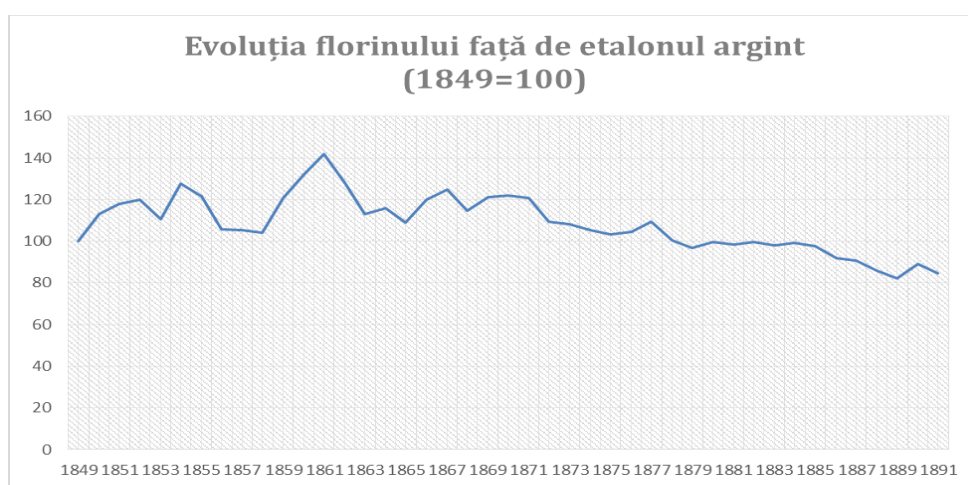
Între 1825 și 1844 inflația a fluctuat între 7,1-7,5%, în vreme ce nivelul prețurilor bunurilor de consum a crescut în medie cu 5%, perioada putând fi considerată una stabilă⁴⁷. Până la 1850 strategia principală a Băncii centrale a fost aceea de a controla cantitatea de bani în locul prețului banilor (ratei dobânzii) pentru a controla inflația. Pe de altă parte, statul și Banca centrală au menținut convertibilitatea printr-o politică și o

⁴⁵ Vezi pe larg: Iosif Marin Balog, *Prices, wages ...*, p. 49-85.

⁴⁶ Dintre lucrările consultate pe această temă: Paul Pachter, *Die österreichisch-ungarische Währung*, Leipzig, 1890, passim; Friederich Fellner, *Die Währungsreform in Ungarn mit besonderer rücksicht auf die Aufnahme der Barzahlungen*, Wien, 1911, 296 p.; dintre analizele recente: Christian Beer, Ernest Guan, Maria Teresia Valderrama, *Die wechselvolle Geschichte der Inflation in Österreich, Monetary Policy and the Economy*, Q3-Q4/16, sub egida Österreichische Nationalbank [înfră: Christian Beer, *Die wechselvolle Geschichte ...*].

⁴⁷ Christian Beer, *Die wechselvolle Geschichte ...*, p. 9.

strategie de confidențialitate față de public, ceea ce a dus în preajma anului 1848 la incertitudine și chiar la o atitudine de neîncredere, încât în urma presiunilor, Banca centrală a fost nevoită să prezinte datele care relevau dimensiunea adevărată a datoriilor statului către Banca Națională, ceea ce a însemnat sfârșitul convertibilității florinului în argint, iar încercările ulterioare repetate de restabilire au eșuat, în primul rând datorită cheltuielilor militare. Una dintre încercările de reducere a masei bancnotelor aflate în circulație s-a derulat între 1863-1865, însă această metodă deflaționistă promovată obsesiv de ministrul de finanțe Ignaz von Plener a avut, pe lângă unele efecte pozitive, mai mult un impact negativ asupra producției industriale și a pieței de consum care au cunoscut o severă contracție în contextul acelei politici⁴⁸.

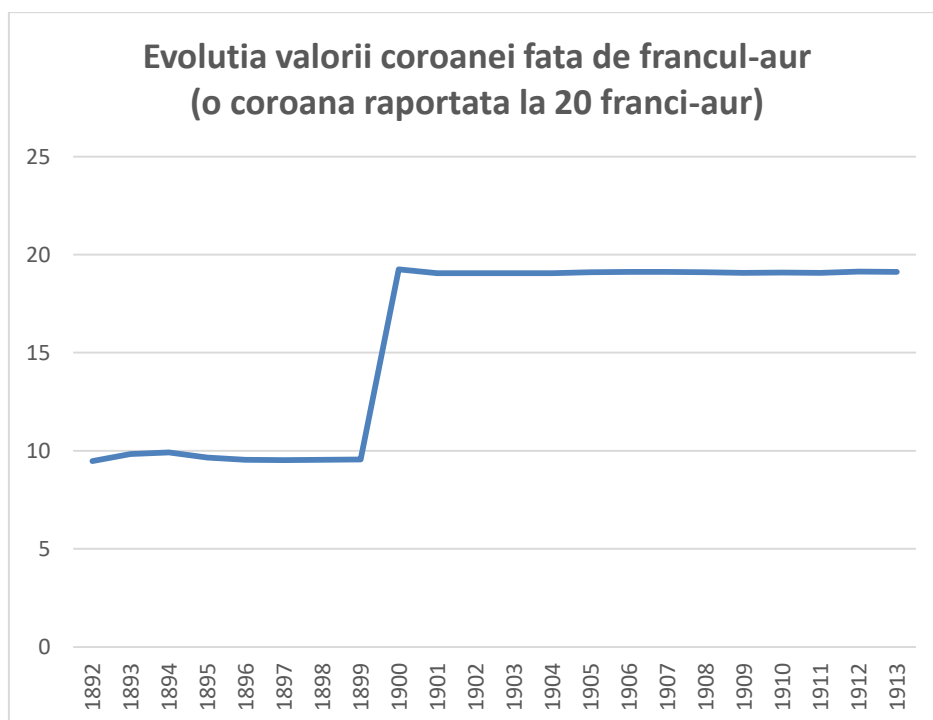
Surse: datele au fost calculate după: *Statistische Tabellen zur Währungsfrage*, Wien, 1892; *Leisgang Wilhelm, Die Ursachen des Agio und seiner Schwankungen in Österreich*, „Jahrbuch für Nationalökonomie und Statistik”, Band 27, Wien 1908.

Între 1866-1914 asistăm la trecerea de la dominanța fiscală la cea monetară. Noile statute ale Băncii Naționale au facilitat legarea florinului de cea a argintului, generându-se premisele pentru un curs stabil atât față de argint, cât și față de valutele care se raportau la etalonul argint, la bimetalism sau aur⁴⁹. Banca a avut astfel la îndemână pârghiile menținerii raportului de schimb, a autonomizat astfel politica ratei dobânzilor, preluând controlul asupra bilanțurilor și s-a asigurat că valoarea bancnotelor putea fi menținută prin cumpărare de argint sau aur, apel la credite private în locul apelului de susținere din

⁴⁸ Joachim Leise, Max Stephen Schulze, *Geldpolitik und Konjunktur in Österreich: die Plener'sche Stagnation 1862-1866*, „Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte”, Stuttgart, 80, 1993, p. 513.

⁴⁹ Pentru evoluția raporturilor, vezi: *Leisgang Wilhelm, Die Ursachen des Agio und seiner Schwankungen in Österreich*, „Jahrbuch für Nationalökonomie und Statistik”, Band 27, Wien, 1908; Thomas Huertas, *Economic Growth and economic Policy in a Multinational Setting. The Habsburg Monarchy*, New York, 1977, p. 38, 42.

partea statului⁵⁰. Datorită lichidităților și dobânzilor mici s-a favorizat creșterea economică din perioada *Gründerzeit*-ului. Pe de altă parte, putem vorbi și de excesele din politica monetară din acei ani care și-au avut cauzele în interacțiunea mai multor factori: limita de acoperire a fost adesea neglijată, Banca centrală a promovat o politică agresivă de creditare, la care s-au adăugat fluxurile de investiții ale capitalului străin care au contribuit substanțial la boomul bursier pe fondul unei lichidități abundente și a dus la bula speculativă ce a sfârșit în crahul bursier din 1873⁵¹. În perioada de după 1873 până spre 1890 rata inflației a fost, pentru două treimi din acest interval, negativă, undeva spre -1%⁵².

Sursa: datele au fost preluate după *Die Habsburgermonarchie 1848-1918. Band 1. Die wirtschaftliche Entwicklung*, Wien 1973, Hrsg. von Alois Brusatti, Wien, 1973, p. 351-357.

Compromisul austro-ungar de la 1867 a însemnat pentru Banca Națională Austro-Ungară o nouă etapă. Noile reglementări prevedeau necesitatea reînnoirii statutelor la fiecare 10 ani, ceea ce a însemnat negocieri complexe, adesea cuplate cu unele

⁵⁰ Christian Beer, *Die wechselvolle Geschichte ...*, p. 11.

⁵¹ Vezi în acest sens: Iosif Marin Balog, *Criza economică din 1873. Manifestarea și percepția ei în economia și societatea transilvană*, „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca”, Series Historica, L, 2011, p. 51–75.

⁵² Christian Beer, *Die wechselvolle Geschichte ...*, p. 11.

considerente politice⁵³. În același timp, deprecierea argintului față de aur a avut un impact semnificativ asupra sistemului monetar din Austro-Ungaria. Deprecierea accentuată a prețului argintului începând cu anul 1878 a determinat Banca centrală să inițieze politica de decuplare a florinului față de etalonul argint, inițial prin suspendarea de emisie de monedă nouă de argint. Printr-o politică abilă și prudentă, Banca centrală a asigurat stabilitatea monetară și racordarea monedei la standardul aur în anul 1892 prin reforma monetară și introducerea coroanei⁵⁴.

Rata inflației între 1890-1913 a oscilat între 1-4%, perioada fiind cunoscută drept una extrem de stabilă (vezi graficul). Una dintre explicații este că prețurile reale ale proprietăților au crescut în dauna celor de consum și astfel au influențat relația dintre creșterea masei monetare și inflație. Pentru o perioadă scurtă, după reforma monetară din 1892, agioul coroanei față de aur s-a situat în jur de 7%, deoarece oferta de aur a fost mică, iar cererea de devize străine cu acoperire în aur a predominat. Politica monetară a vizat de asemenea raportarea coroanei atât la aur, cât și la devize străine cu acoperire în aur în funcție de cerere și ofertă fie la lira sterlină, fie la marca germană, rezultând o politică hibridă denumită *Golddevisenwährung*⁵⁵.

Pe scurt, „lungul secol al XIX-lea” a evoluat în Monarhia Habsburgică între fluctuațiile monetare generate de mecanismele pieței, dar în bună măsură și de războaie, revoluții, situația recoltelor, a prețurilor la alimente, dar și a crizelor de încredere față de Banca centrală și politica sa monetară, precum și de repetatele încercări din partea statului de recuperare a încrederii și stabilității⁵⁶.

Perioadele de inflație au fost generate de recolte proaste, finanțarea cheltuielilor militare prin emisie de monedă fără acoperire, dar și ca urmare a unor politici fiscale și vamale promovate uneori imprudent și în contradictoriu de către cele două guverne, austriac și maghiar. Firește, nu trebuie omisă influența factorilor externi asupra inflației. Pe de altă parte, deși statul s-a împrumutat deseori direct la Banca centrală pentru a-și asigura banii necesari în trezorerie, principiul de bază al convertibilității în metal prețios nu a fost niciodată pus la îndoială nici de către stat, nici de Banca centrală, până în vremea Primului Război Mondial, așa încât valoarea monedei a fost destul de stabilă și pe termen lung ancorată.

Revenind la chestiunea veniturilor reale și a puterii de cumpărare, se impune pentru clarificarea problemei apelul la detalii concrete. Din punct de vedere metodologic, în stabilirea și studierea evoluției și fluctuațiilor salariilor reale există numeroase divergențe între specialiști, mai ales din perspectiva indicatorilor aleși. E.H. Phelps, Brown și Hopkins au susținut că rezultate plauzibile pot fi obținute doar atunci când salariul nominal este raportat la un set compozit de indicatori de prețuri⁵⁷. Spre deosebire de

⁵³ Iosif Marin balog, Ioan Lumperdean, *Aspectele economice ale dualismului austro-ungar. Convergențe și asperități*, în vol. *Economie și istorie la confluența Someșurilor. Fundamentele economico-sociale ale Marii Uniri*, Cluj-Napoca, Edit. Astra Dej – Argonaut, 2018, p. 87–104.

⁵⁴ Christian Beer, *Die wechselvolle Geschichte ...*, p. 12–13.

⁵⁵ Vezi analiza în *Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Band 1. Die wirtschaftliche Entwicklung*, Wien, Hrsg. von Alois Brusatti, 1973, p. 353–354.

⁵⁶ Christian Beer, *Die wechselvolle Geschichte ...*, p. 25–26.

⁵⁷ Henry Phelps Brown, Sheila V. Hopkins, *A Perspective of Wages and Prices*, London, 1981, passim.

istoricii sus-citați, cei belgieni și francezi preferă o soluție mai simplă: raportarea salariului nominal la prețul unui produs indispensabil (cereale) sau propun convertirea valorii salariilor nominale în greutate/valoare metal prețios, metodă adesea criticată de istoricii britanici⁵⁸. Construirea unui „coș de consum” este și ea problematică, pentru că induce un grad de standardizare care poate distorsiona rezultatele, deoarece obiceiurile de consum diferă și ele foarte mult, depinzând la rândul lor de o multitudine de factori: nivel de venituri, vârstă, diferențe între urban și rural, etc. Mai mult decât atât, prețurile diverselor produse au evoluat și au fost influențate de factori cu totul diferiți (vezi evoluția comparativă a prețurilor la carnea de vită și cea de porc spre exemplu)⁵⁹.

În condițiile în care sursele nu permit reconstituirea unui coș de consum mai complex care să includă și alte produse non-alimentare, ne-am rezumat la raportarea salariului nominal la prețul unor produse precum: grâu, carne de vită, carne de porc, cartofi, slănină, vin; am luat ca reper prețurile acestora la începutul anului 1850, apoi la nivelul fiecărui final de deceniu în perioada 1870-1910, am calculat separat media salariului lunar în minerit și agricultură, stabilind astfel puterea de cumpărare pentru acele produse (vezi anexa).

Rezultatele oferă o imagine parțială asupra evoluției salariilor reale pe fondul evoluțiilor macro-economice din Transilvania din a doua jumătate a secolului al XIX-lea până la primul Război Mondial în cazul salariilor explicate în primele părți ale acestui studiu, iar în privința prețurilor, în studiul special dedicat⁶⁰. Ceea ce se poate remarca în mod cert este faptul că asistăm la un declin al puterii de cumpărare, divergența dintre evoluțiile salariilor și cele ale prețurilor crește aproape constant, cu excepția orizontului anilor 1890 când se părea că se constată o oarecare atenuare, ea însă amplificându-se dramatic în primul deceniu de după 1900 (vezi graficul).

Firește, în cazul produselor cerealiere, al cartofilor și al vinului, prețurile anuale au fost influențate preponderent de cantitatea și calitatea recoltelor, dar și de alți factori. În cazul cărnii, prețurile au fost influențate preponderent de politicile vamale protecționiste care s-au accentuat după 1900. Dacă pentru început, protecționismul a adus cu sine o serie de avantaje indiscutabile, pentru că a încurajat și extins producția industrială, ulterior, odată cu extinderea pieței și a nevoilor de consum, mai ales în privința produselor alimentare, politica protecționistă și-a arătat reversul, întorcându-se împotriva celor care au inițiat-o⁶¹. Explicațiile creșterii prețurilor la carne rezidă și în scăderea șeptelului și politica protecționistă a guvernelor care, la presiunile agrarilor, au închis granițele orientale ale Monarhiei în fața importurilor de animale vii⁶². În cazul cărnii de

⁵⁸ D. Morsa, *Is it Justified to Use Real Wages as a Standard of Living Index ?*, în vol. *Real Wages ...*, p. 96–97.

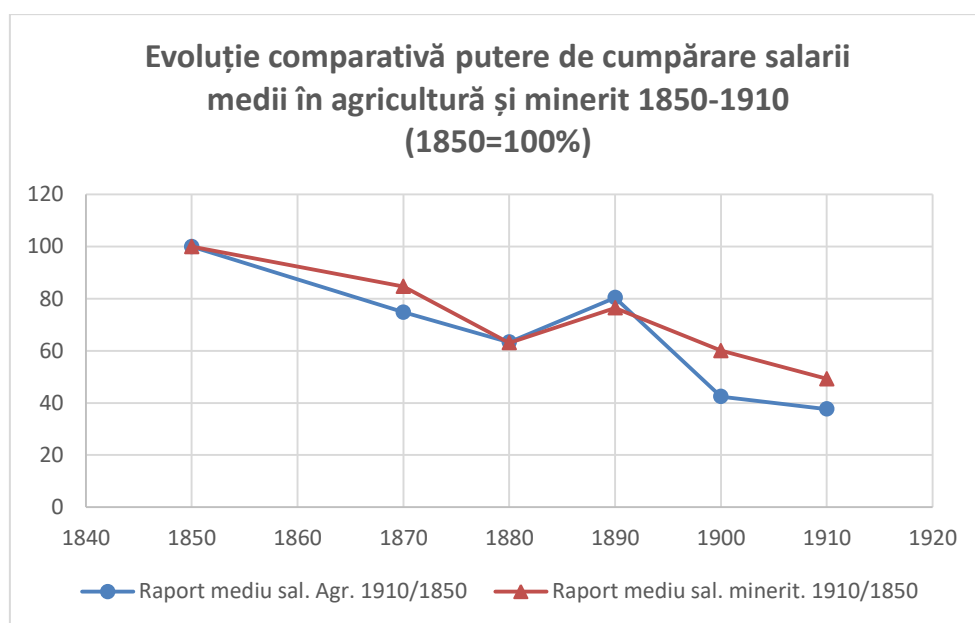
⁵⁹ Iosif Marin Balog, *Prices, wages* Anexe.

⁶⁰ Vezi mai sus, nota nr. 14.

⁶¹ Fritz Winter, *Die Teuerung. Eine volkswirtschaftliche Studie*, Olmütz, 1910.

⁶² Scumpirile dramatice din respectivii ani din Ungaria au determinat forurile politice să investigheze cauzele profunde ale acestui fenomen. În acest sens, s-a constituit o comisie formată din specialiști din cele mai diverse domenii, care au elaborat un raport detaliat, publicat în anul 1912 sub titlul *A drágaság* [Scumpetea] (vezi: Bernát István, Bud János, Gärtner Henrik, Heller Farkas, Herzfeld Frigyes, Jankovich Béla, Katona Sándor, Tonelli Sándor, Vágó József, Varga Jenő, Varró István, Wolff Vilmos, *A Drágaság*, Budapest, 1912, 455 p.).

porc, pesta porcină din preajma anului 1910 a avut un efect devastator. O altă explicație rezidă în structura pieței, urbane mai ales, care fiind în continuă creștere, absorbea cantități tot mai mari pe fondul unei oferte în restrângere⁶³. Războiul vamal reînceput în 1906 a luat sfârșit în 1910 printr-un compromis, în sensul că atât României, cât și Serbiei i s-a permis sporirea contingentului de export de la 10.000 de bovine la 25.000 de capete anual, care nu putea fi însă onorată de statul român; în plus, situația a fost agravată și de faptul că exporturile Serbiei s-au reorientat spre alte țări: Malta, Italia, Egipt⁶⁴. Astfel, măsurile prevăzute de guvernul ungar în perspectiva unei scăderi a prețurilor nu au avut efect, prețurile rămânând în continuare ridicate.

Sursa: datele au fost calculate după valorile salariilor exprimate în graficele de mai sus, precum și după datele privind prețurile expuse mai jos în anexă.

Firește, polemicile politice aruncau vina pe diverși factori politici și non politici, divergențele dintre Viena și Budapesta în materie de politică vamală și fiscal-comercială regăsindu-se din plin în această dezbatere⁶⁵.

⁶³ *Ibidem*, p. 181 și urm.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 186.

⁶⁵ Există pe această temă un grupaj bogat de articole în „Revista Economică”. Vezi „Revista Economică”, Sibiu, 1905, p. 322; 1906, p. 442; 1909, p. 461; 1910 p. 178; 1911, p. 449.

În fine, mai trebuie făcute în acest context câteva remarci care pot avea și rol de concluzie în ceea ce privește evoluția în perioada respectivă a raportului dintre prețuri și salariile reale. Pe lângă legile cererii și ofertei care desigur au avut rolul lor semnificativ, trebuie luată în considerare și nevoia de profit și redistribuire a acestuia pentru că, dacă în deceniile anterioare profitul era redistribuit într-o marjă îngustă a tendințelor egalitariste, lupta pentru accesul la distribuția mai corectă a beneficiilor muncii ajunsese un factor de presiune constant în primele decenii ale secolului XX, încât fenomenul scumpirii a devenit dintr-unul conjunctural sau marcat doar de legile elementare ale pieței, unul permanent; acum intră în ecuație și presiunea dinspre segmentul care reclamă sporirea veniturilor reale și care trebuie să interacționeze în piață cu o multitudine de factori reali și speculativi. Să nu uităm apoi că economia Monarhiei austro-ungare era puternic marcată de structuri monopoliste și carteluri care aveau un control puternic asupra prețurilor și salariilor în acest din urmă caz, în detrimentul angajaților din majoritatea domeniilor⁶⁶. La rândul ei, industria nu s-a dezvoltat pentru a deveni mai competitivă prin sporirea productivității și posibilitatea de a asigura necesarele creșteri salariale. În orizontul anului 1913, partea ungară a Monarhiei prezenta o structură a venitului total din producție la care agricultura avea un aport de 88,21% pe fondul unor salarii extrem de mici în acest domeniu⁶⁷. Marea problemă a Monarhiei și cu atât mai mult a părților sale estice a fost slaba productivitate a sectorului agrar pe fondul unei proporții supradimensionate a populației ocupate în agricultură care își asigura de aici principalul venit. Acest venit era însă extrem de mic, făcându-i pe acești angajați incapabili de a cumpăra mai multe produse industriale și deci de a lărgi și diversifica piața.

În al doilea rând, relațiile dintre creșterea demografică, nivelul producției de bunuri de consum, inclusiv alimente nu au fost sincrone, dimpotrivă, creșterea demografică a determinat o supra-ofertă de mână de lucru care însă nu a putut fi absorbită de piață. Creșterea populației s-a petrecut pe fondul unor câștiguri salariale extrem de scăzute, fie că vorbim de agricultură sau industrie, rezultând o discrepanță în raport cu evoluția prețurilor, cu implicații multiple asupra mortalității infantile, a sănătății, a necesităților de consum și a nivelului de trai. În Transilvania în întreaga perioadă în discuție, veniturile nu au crescut semnificativ nici măcar în termeni nominali, cu excepția perioadei 1850-1870, iar nivelul de la care s-a plecat a fost unul extrem de scăzut. Practic, valoarea reală a veniturilor s-a diminuat în întreaga perioadă de până la 1910, dacă o raportăm la evoluția prețurilor.

⁶⁶ Brigit Leuchtenmüller, *Die investitions- und Industriepolitik der österreichische Grossbanken bis zum Jahre 1914*, Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades an der philosophischen Fakultät der Universität Wien, 1973, p. 237-240.

⁶⁷ Vezi în detaliu datele la Friedrich Fellner, *Das Volkseinkommen Österreichs und Ungarns*, „Sonderausdruck aus dem September-October Heft der Statistischen Monatschrift”, XXI, Wien, 1916, p. 512 și urm.

ANEXĂ

Anul	Salariul mediu lunar minerit și siderurgie Fl.	Produse	Cât se putea cumpăra cu salariul lunar (kg. mierța vieneză la grâu)	Raport 1910/1850 1850=100%
1850	19,20	Grâu	6,21	100
		Carne de vită	137	100
		Carne de porc	160	100
		Cartofi	1600	100
		Slănină	64	100
		Vin	96	100
1870	30,48	Grâu	4,61	74,23
		Carne de vită	89,64	65,43
		Carne de porc	138,54	86,58
		Cartofi	1016	63,05
		Slănină	60,96	95,31
		Vin	108,55	113,07
1880	24,48	Grâu	4,27	68,76
		Carne de vită	54,4	39,70
		Carne de porc	87,42	54,63
		Cartofi	612	38,25
		Slănină	35,47	55,42
		Vin	122,40	127,50
1890	26,88	Grâu	5,36	86,31
		Carne de vită	56	40,87
		Carne de porc	107,52	67,20
		Cartofi	1075	67,18
		Slănină	47,15	73,67
		Vin	128	133,33
1900	29,52	Grâu	6,50	104,66
		Carne de vită	56,70	41,38
		Carne de porc	57,88	35,17
		Cartofi	984	61,50
		Slănină	49,12	76,75
		Vin	82	85,71
1910	31,92	Grâu	3,98	64,09
		Carne de vită	47,64	34,77
		Carne de porc	35,46	22,16
		Cartofi	798	49,87
		Slănină	30,11	47,04
		Vin	88,66	92,35